

Łukasz Stefański (Kielce)

Pracownicy kieleckiego więzienia w latach 1826-1918

Wstęp

Po rozbiorach Rzeczypospolitej pod koniec XVIII w. część ziem polskich (w tym Kielce) znalazła się pod panowaniem austriackim. Wkrótce utworzono tutaj Księstwo Warszawskie (1807 r.), a na kongresie wiedeńskim w 1815 r. zdecydowano o powstaniu Królestwa Polskiego. Nowy twór był monarchią konstytucyjną, która została połączona unią personalną z Rosją (królem Polski był car rosyjski). Dotychczas obowiązujące ustawodawstwo karne pruskie i austriackie przestało działać. Przeobrażeniu uległ również system penitencjarny, a nowo powstające więzienia czerpały sporo ze wzorców rosyjskich¹. Jednym z więzień, które powstało w początkowym okresie funkcjonowania Królestwa Polskiego, było więzienie w Kielcach.

Więzienie w Kielcach zostało zlokalizowane na wzgórzu zwanym Zamkowym, a dokładniej przy ulicy Zamkowej w dawnych budynkach stajni i wozowni biskupich. Zabudowań tych Austriacy początkowo używali zgodnie z ich przeznaczeniem. W latach 1809–1815 w zespole zlokalizowany był Sąd Policji Poprawczej Obwodu Radomskiego. Po utworzeniu w Kielcach stolicy województwa krakowskiego (1816 r.) przeniesione zostały tutaj wszystkie instytucje urzędowe, a także więzienie. Z powodu nieprzystosowanych jeszcze budynków aresztanci zostali na razie odesłani do Chęcin².

Po przeprowadzeniu prac adaptacyjnych więzienie przy ulicy Zamkowej rozpoczęło w 1826 r. swe funkcjonowanie. Prawdopodobnie pierwsza nazwa placówki była następująca: Więzienie przy Sądzie Kryminalnym Guberni Radomskiej i Sądzie Policji Poprawczej w mieście Kielcach. Później działało jako Dom Kary i Poprawy w mieście Kielcach. Po upadku powstania styczniowego zakład karny nosił nazwę Kieleckie Więzienie Gubernialne. Czasem w dokumentach pojawiała się nazwa Kielecki Więzienny Zamek³.

Temat niniejszego artykułu ogranicza się do kwestii pracowników kieleckiego więzienia w latach 1826-1918. Niekompletność materiału źródłowego nie pozwoliła nakreślić pełnej istoty problemu, chociaż analiza znajdujących się w Kielcach archiwaliów dała pewne wymierne efekty. Całościowe ujęcie tematu jest bardzo trudne, ponieważ nie pozwalają na to dostępne źródła. Prawdopodobnie spora część akt została zniszczona lub wywieziona przez Rosjan w czasie ewakuacji więzienia w 1915 r.⁴

- 1 K. Pawlak, *Za kratami więzień i drutami obozów (zarys dziejów więziennictwa w Polsce)*, Kalisz 1997, s. 23, 24.
- 2 J. Kuczyński, *Dawna siedziba starosty oraz stajnie i wozownie przy Palacu Biskupim w Kielcach. Dzieje zespołu od XVII do XX wieku*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach” 1985, t. 14, s. 57–66; J. Pazdur, *Dzieje Kielc do 1863 roku*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1967, s. 191, 192.
- 3 Ł. Stefański, *Więzienie w Kielcach w latach 1826-1918*, mpis pracy magisterskiej przygotowanej w Instytucie Historii Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach w 2010 r., s. 62.
- 4 Największe źródło informacji odnaleziono w Archiwum Państwowym oraz Diecezjalnym w Kielcach. Źródła drukowane, jak *Pamiętna Książka Kieleckiej Guberni*, stanowiły cenne uzupełnienia. Inne opracowania wnoszą do tematu niewiele, zawierają jedynie szątkowe dane, czasem podane z błędami.

Skład służby więziennej szczegółowo regulowały różne ustawy i specjalne instrukcje. Według instrukcji z 17 września 1823 r. w zakładzie karnym powinny funkcjonować następujące posady: nadzorca, lekarz, chirurg, strażnicy, kapelan i pisarz. Instrukcja z 1859 r. nie wносиła istotnych zmian, co do składu więziennej służby. W miejsce chirurga wprowadzono stanowisko felczera, dodano także posadę nauczyciela (odnosiło się do zakładów karnych, które utrzymywały szkołę elementarną dla młodocianych przestępców)⁵.

Nadzorcy i naczelnicy

Na czele więziennej administracji w czasach Królestwa Polskiego znajdowali się nadzorcy, od 1880 r. nazywani naczelnikami. Za swoją działalność odpowiadali bezpośrednio przed gubernatorami i rządami gubernialnymi. W kieleckim więzieniu liczba nadzorców (naczelników) była dosyć duża i w pewnych okresach na tym stanowisku panowała duża rotacja. Tabela 1 wyszczególnia nadzorców i naczelników działających od 1840 do 1915 r.; o wcześniejszych brak danych.

Pierwszym nadzorcą kieleckiego więzienia, o którym mówią źródła archiwalne, był Wojciech Bartoszewski. Sprawował on tę funkcję przynajmniej od 10 listopada 1840 r. 3 listopada 1843 r. Bartoszewski opuścił swój urząd, a jego miejsce zajął Skarbek Kielczewski. Posadę objął oficjalnie 6 grudnia tego samego roku, a odszedł z niej 4 czerwca 1850 r.⁶.

1 lipca 1850 r. funkcję Kielczewskiego przejął Franciszek Maternicki, który przed wstąpieniem na służbę w Kielcach był sekretarzem Domu Badań w Warszawie. Na posadę w kieleckim zakładzie karnym został mianowany już 16 maja 1850 r. W sierpniu 1855 r. Maternickiego przeniesiono do Więzienia Głównego Karnego w Warszawie, gdzie mianowano go nadzorcą. Franciszek Maternicki zasłynął z utworzenia pierwszej w Królestwie Polskim szkoły elementarnej dla młodocianych przestępców⁷.

Na miejsce Maternickiego 5 lipca 1855 r. przyszedł Antoni Łukasiewicz (ur. 14 czerwca 1820 r.), dotychczasowy nadzorca więzienia w Białej. Do Kielc przybył on 26 sierpnia. 20 stycznia 1877 r. został uwolniony od służby w kieleckim więzieniu, ale prawdopodobnie przebywał na niej jeszcze przez kilka miesięcy⁸.

Na wakującą posadę nadzorcy więzienia kieleckiego z rozporządzenia kieleckiego gubernatora powołano od dnia 5 maja 1877 r. Zygmunta Grabowskiego, księgowego Wydziału Wojenno-Policyjnego Rządu Gubernialnego Kieleckiego. Już 22 grudnia 1877 r. formalnie przeniesiono go na posadę archiwisty przy Rządzie Gubernialnym Kieleckim, chociaż jeszcze 10 stycznia 1878 r. pozostawał na swoim stanowisku w więzieniu⁹.

Decyzją z 22 grudnia 1877 r. nowym nadzorcą został mianowany dymisjonowany rotmistrz sztabowy Michał Chrostowski. Posadę w Kielcach objął 15 stycznia 1878 r. Chrostowski urodził się w 1835 r. Początkowo uczył się w szkole prywatnej, a następnie wstąpił do wojska. 9 stycznia 1864 r. został zwolniony ze służby. W czerwcu 1868 r. dostał nominację na burmistrza Miechowa, na którą to posadę wstąpił 1 lipca 1868 r. 13 listopada 1870 r. został nadzorcą więzienia w Chęcinach, które to obowiązki zaczął sprawować od 25 listopada. Potem pełnił funkcję nadzorcy więzienia kieleckiego (od 15 stycznia 1878 r.), a następnie powrócił na posadę w Chęcinach, najpóźniej 4 stycznia

5 J. Górny, *Elementy indywidualizacji i humanizacji karania w rozwoju penitencjarystyki*, Warszawa 1996, s. 92, 93.

6 Archiwum Państwowe w Kielcach (APK), Rząd Gubernialny Radomski (RGR), sygn. 10668, Nadzorcy więzienia; sygn. 10669, Nadzorcy więzienia; sygn. 10738, Lista...

7 Tamże, sygn. 10738, Lista...; sygn. 10739, k. 6.

8 APK, Akta Naczelnika Powiatu Kieleckiego (ANPK), sygn. 11, k. 475-476; APK, RGR, sygn. 10739, k. 1, 4, 59; *Pamiętna Książka*...1877, s. 35.

9 APK, RGK, sygn. 10303, k. 1; „Gazeta Kielecka” 1877, nr 45; 1878, nr 7.

1879 r. 13 lipca 1886 r. przejął obowiązki naczelnika nowo otwartego więzienia na Świętym Krzyżu¹⁰.

4 września 1878 r. posadę nadzorcy kieleckiego zakładu karnego otrzymał Antoni Łukaniewicz, będący na służbie państwowej od 5 stycznia 1863 r.; był urzędnikiem kancelarii gubernatora kieleckiego. 22 grudnia 1877 r. został mianowany nadzorcą więzienia chęcińskiego, na posadę wstąpił 1 stycznia 1878 r. Nadzorcą więzienia w Kielcach był od 4 września 1878 r. do 1 października 1887 r., kiedy to powrócił do Chęcin (już jako naczelnik); pracował tam do połowy 1899 r. 9 czerwca tego roku ponownie objął obowiązki zarządcy kieleckiego zakładu karnego, tym razem w randze naczelnika. Sprawował je przez niecałe dwa lata, bowiem zmarł na początku kwietnia 1901 r.¹¹.

20 stycznia 1888 r. na czele administracji więzienia stanął Baltazar Janicki, pierwszy nadzorca mianowany naczelnikiem. W służbie państwowej znajdował się on od 24 stycznia 1872 r. Janicki był urzędnikiem Rządu Gubernialnego Kieleckiego, przed podjęciem pracy w kieleckim zakładzie karnym pełnił obowiązki sekretarza przy więzieniu na Świętym Krzyżu (od 13 lipca 1886 r.). Naczelnikiem więzienia kieleckiego był do września 1888 r.¹².

22 września 1888 r. posadę naczelnika objął Konrad Raczek, urzędnik państwowy od 17 listopada 1853 r. Od 20 lipca 1887 r. pełnił taką samą funkcję w Chęcinach. W Kielcach pracował do 13 lutego 1893 r., chociaż już trzy dni wcześniej nastąpiło jego odwołanie z urzędu¹³.

10 lutego 1893 r. na nowego naczelnika kieleckiego więzienia powołano Iwana Ryczkova, obowiązki objął po tygodniu. Naczelnikiem był do lutego 1899 r. Wówczas został obwiniony o wykorzystywanie jednej z aresztantek do pracy na własną korzyść i wypłacanie jej za to pieniędzy. Kiedy sprawa wyszła na jaw, Ryczkow został dyscyplinarnie zwolniony, a pieniądze aresztantki zarekwirowane¹⁴.

15 kwietnia 1901 r. obowiązki naczelnika objął Mikołaj Grecki, gdyż na początku tego miesiąca zmarł jego poprzednik – Antoni Łukaniewicz. Grecki urodził się w 1852 r. Uczył się w gimnazjum w Siedlcach, gdzie ukończył cztery klasy, absolwent szkoły junkrów w Warszawie. Na służbie państwowej pozostawał od 19 lutego 1876 r., a w Królestwie Polskim od 15 kwietnia 1901 r. W Kielcach przebywał do sierpnia 1907 r.¹⁵. Grecki był znany z wyjątkowej brutalności wobec aresztowanych więźniów politycznych i ich rodzin, z tego powodu kierownictwo Polskiej Partii Socjalistycznej w Kielcach podjęło decyzję o jego likwidacji. Na wykonawców zamachu zostali wybrani: Jan Chodak¹⁶, Jan Partyka¹⁷

10 APK, RGK, sygn. 10256, k. 1, 3, 24–27; sygn. 10305, k. 5; sygn. 10316, k. 1; *Pamiętnik Kniżka...* 1877, s. 35; 1884, s. 20; 1885, s. 28; 1886, s. 16; „Gazeta Kielecka” 1882, nr 64; 1886, nr 63.

11 APK, RGK, sygn. 10305, k. 1, 18; sygn. 10707, k. 4; *Pamiętnik Kniżka...* 1884, s. 20; 1885, s. 28; 1886, s. 16; 1889, s. 54; 1891, s. 67; 1892, s. 86; 1894, s. 70, 71; 1896, s. 82.

12 *Pamiętnik Kniżka...* 1888, s. 49, 50; „Gazeta Kielecka” 1886, nr 63.

13 APK, RGK, sygn. 10581, k. 8; *Pamiętnik Kniżka...* 1888, s. 50; 1889, s. 53; 1891, s. 59; 1892, s. 78, 79.

14 APK, RGK, sygn. 10581, k. 8; sygn. 10674, k. 33; *Pamiętnik Kniżka...* 1894, s. 62, 63; 1896, s. 73.

15 Tamże 1902, s. 71, 72; 1903, s. 114–117; 1904, s. 192–195; 1906, s. 166–169; 1907, s. 168–171; Z. Guldon, A. Massalski, *Historia Kielc do roku 1945*, Kielce 2000, s. 231, 275.

16 Jan Chodak (1887 – po 1936), działacz PPS, ps. Gienek II; zob. J. Pająk, *Chodak Jan*, w: *Świętokrzyski Słownik Biograficzny*, t. 2, Kielce 2009, s. 80.

17 Jan Partyka (1885–1967), działacz PPS, ps. Julian, Średni; zob. *Kieleccy bohaterowie 1905–1907. Relacje Jana Partyki, Piotra Wiślickiego i Cecylii Stodółkiewicz-Fiolek*, opr. Barbara Szabat, Mariusz Nowak, Kielce 2003 s. 27–35.

i Tomasz Stachacz¹⁸ oraz Florentyna Korfeld¹⁹, Tekla Pawlak²⁰ i Maria Tkacz²¹. Po kilku nieudanych próbach dopadnięcia Greckiego udało się to 9 sierpnia 1907 r. około godziny 9 wieczorem, kiedy przechodził aleją Karczówkowską²².

Po śmierci Greckiego obowiązki naczelnika objął w sierpniu 1907 r. Roman Kowtun-Kotowicz. Ukończył szkołę powiatową w Czernichowie. Do służby wstąpił 28 kwietnia 1891 r., a w Królestwie Polskim 1 lipca 1891 r. Swą funkcję w kieleckim więzieniu sprawował krótko – do początków stycznia 1908 r. 21 stycznia 1908 r. przeszedł do więzienia na Świętym Krzyżu na stanowisko drugiego pomocnika naczelnika²³.

Tego samego dnia zastąpił go Iwan Daniłow. Ukończył dwuklasową szkołę podstawową. Na służbie państwowej pozostawał od 18 marca 1895 r., w Królestwie Polskim od 1 maja 1897 r. – pełnił obowiązki młodszego referenta Rządu Gubernialnego Kieleckiego. Od 1 stycznia 1902 r. do początków stycznia 1908 r. był drugim pomocnikiem naczelnika więzienia na Świętym Krzyżu. W kieleckim zakładzie karnym pracował do lipca 1909 r.²⁴

1 sierpnia 1909 r. naczelnikiem został Michał Gieorgiew. Ukończył junkierską szkołę piechoty w Kijowie. Na służbie państwowej pozostawał od 1 listopada 1883 r., a w Królestwie Polskim od 12 marca 1897 r. Był porucznikiem 18 Rezerwowego Warszawskiego Pułku Piechoty. 9 czerwca 1899 r. mianowano go naczelnikiem więzienia chęcińskiego. Posadę objął 23 lipca, a uwolnił ją po 10 latach, w lipcu 1909 r. Jako naczelnik więzienia kieleckiego figuruje do kwietnia 1911 r., kiedy został przeniesiony do guberni lubelskiej²⁵.

26 kwietnia 1911 r. nowym naczelnikiem zakładu karnego został Paweł Sirotkin. Był absolwentem szkoły oficerów piechoty w Kijowie, ukończył też szkołę duchowną. Na służbie pozostawał od 23 lipca 1879 r., a w Królestwie Polskim od 9 stycznia 1887 r. Zanim został naczelnikiem więzienia w Kielcach, pracował przez jakiś czas w więzieniach na terenie Rosji. W kieleckiej placówce był naczelnikiem do momentu wybuchu I wojny światowej i ewakuacji Rosjan z Kielc, a także po ich powrocie, do maja 1915 r. Zarządzał też więzieniem, kiedy w maju 1915 r. zostało ono wywiezione do Warszawy. Po całkowitej ewakuacji z Królestwa Polskiego Sirotkin zamieszkał w Moskwie. W kwietniu 1916 r. zmarł tam na zawał serca²⁶.

18 Tomasz Stachacz (1883 – po 1938), działacz PPS, ps. Marcinek, Marcin; zob. J. Pająk, B. Szabat, *Stachacz Tomasz*, w: *Świętokrzyski...*, s. 437.

19 Florentyna Korfeld-Święcka (1890 – po 1927), działaczka PPS, ps. Adela, Flora, Wanda; zob. W. Toporowicz, *Korfeld-Święcka Florentyna*, w: *Słownik Biograficzny Działaczy Polskiego Ruchu Robotniczego*, t. 3, Warszawa 1992, s. 295.

20 Tekla Pawlak-Śladowska (1888 – po 1962), działaczka PPS, ps. Stanisława, Tekla, Teśka; zob. J. Pająk, B. Szabat, *Pawlak-Śladowska Tekla (Fila)*, w: *Świętokrzyski...*, s. 359.

21 Maria Tkacz-Chodźko (1888–1947), działaczka PPS, ps. Lena; zob. W. Wawrzyńska, *Tkacz-Chodźko Maria*, w: *Słownik...*, t. 1, Warszawa 1978, s. 313.

22 E. Wanke, *Partie polityczne guberni kieleckiej w walce zbrojnej z aparatem władzy w okresie rewolucji 1905-1907 roku*, „Almanach Historyczny” 2007, t. 9, s. 122; *Kieleccy bohaterowie...*, s. 54, 55.

23 APK, RGK, sygn. 10793, k. 2; *Pamiętna...* 1908, s. 174–179.

24 Tamże 1903, s. 118–121; 1904, s. 196–201; 1906, s. 170–173; 1908, s. 172, 173; 1909, s. 174, 175; „Gazeta Kielecka” 1902, nr 15.

25 APK, RGK, sygn. 10707, k. 4; sygn. 10837, Nominacja Pawła Sirotkina na stanowisko naczelnika więzienia kieleckiego z dnia 26 kwietnia 1911 roku; *Pamiętna...* 1902, s. 72; 1903, s. 116–119; 1911, s. 140, 141; „Gazeta Kielecka” 1899, nr 74.

26 APK, RGK, sygn. 10837, Nominacja...; sygn. 10874, Raport o zarobkach pracowników kieleckiego więzienia na dzień 13 maja 1915 roku; sygn. 10884, Spis pracowników kieleckiego więzienia na 1914 rok (sierpień – grudzień); *Pamiętna...* 1912, s. 128, 129; 1913, s. 132, 133; Z. Guldón, A. Massalski, *Historia Kielc...*, s. 231, 275; „Gazeta Kielecka” 1918, nr 38.

Po opuszczeniu więzienia przez Rosjan, z chwilą wybuchu I wojny światowej, przez jakiś czas zarządzał nim A. Bolesławski. Prawdopodobnie sprawował on zarząd nad tą placówką od końca września 1914 r. do początków listopada tego samego roku²⁷.

W okresie Królestwa Polskiego na stanowisku naczelnika więzienia w Kielcach panowała dosyć duża rotacja. Często dochodziło do zmian na tej posadzie, co na pewno nie było korzystne dla stabilnego funkcjonowania placówki. Najdłużej na służbie pozostawał Polak, Antoni Łukasiewicz, bo aż 22 lata zarządzał więzieniem. Niektórzy pełnili obowiązki zaledwie kilka miesięcy, jak np. Roman Kowtun-Kotowicz, Michał Chrostowski czy Zygmunt Grabowski. Naczelnicy w większości byli Rosjanami, jedynie kilku z nich było narodowości polskiej. Niewielu spośród Rosjan zależało na poprawie losu aresztantów i samego więzienia, toteż panowały w nim czasem trudne warunki, m.in. w czasie sprawowania urzędu przez Mikołaja Greckiego. W miarę dobra sytuacja była w tych okresach, kiedy nadzorcami byli Polacy, np. Franciszek Maternicki i Antoni Łukasiewicz²⁸.

Tabela 1: Nadzorcy i naczelnicy kieleckiego więzienia w latach 1840–1915

Imię i nazwisko	Okres sprawowania urzędu	Wyznanie religijne
Wojciech Bartoszewski	? – 3 listopada 1843	b.d.
Skarbek Kielczewski	6 grudnia 1843 – 4 czerwca 1850	b.d.
Franciszek Maternicki	1 lipca 1850 – sierpień 1855	b.d.
Antoni Łukasiewicz	26 sierpnia 1855 – 20 stycznia 1877	b.d.
Zygmunt Grabowski	5 maja 1877 – 10 stycznia 1878	b.d.
Michał Chrostowski	15 stycznia 1878 – wrzesień 1878	rzymsko-katolickie
Antoni Łukaniewicz	4 września 1878 – 1 października 1887	b.d.
Baltazar Janicki	20 stycznia 1888 – wrzesień 1888	b.d.
Konrad Raczko	22 września 1888 – 13 lutego 1893	b.d.
Iwan Ryczkow	17 lutego 1893 – luty 1899	b.d.
Antoni Łukaniewicz	9 czerwca 1899 – kwiecień 1901	b.d.
Mikołaj Grecki	15 kwietnia 1901 – 9 sierpnia 1907	prawosławne
Roman Kowtun-Kotowicz	sierpień 1907 – styczeń 1908	prawosławne
Iwan Daniłow	21 stycznia 1908 – lipiec 1909	prawosławne
Michał Gięrgiew	1 sierpnia 1909 – kwiecień 1911	prawosławne
Paweł Sirotkin	26 kwietnia 1911 – maj 1915	prawosławne

Źródło: zob. przypisy od 6 do 15 i od 23 do 27.

27 APK, Kancelaria Kieleckiego Gubernialnego Więzienia (KKGW), sygn. 38, k. 211.

28 Do momentu wybuchu powstania styczniowego w 1863 r. na czele więzień stało wielu kompetentnych nadzorców, a wśród nich duża liczba Polaków. W wyniku represji po tym zrywie niepodległościowym władze carskie zdecydowały się na usunięcie Polaków ze wszystkich wyższych stanowisk i zastąpienie ich urzędnikami rosyjskimi. Ponieważ rząd rosyjski nie dysponował wystarczającą liczbą osób o odpowiednich kwalifikacjach, do Królestwa Polskiego napłynęła znaczna liczba miernych (czasem słabo wykształconych, jak np. naczelnik kieleckiego więzienia Iwan Daniłow) urzędników, zachęconych wizją łatwego zarobku i szybkiej kariery; Ł. Chimiak, *Gubernatorzy rosyjscy w Królestwie Polskim. Szkic do portretu zbiorowego*, Wrocław 1999, s. 32–34.

ПОДПИСКА.

6

190 года _____ дня, я нижеподписавшийся _____

поступил в Кілецкую тюрьму

младшим надирателем на следующих условиях:

- 1) В отношении надзора за арестантами я _____ должен быть в полном распоряжении начальника тюрьмы, а равно по его указаниям исполнять все постановления о тюремном содержании правил, обязанности свои нести честно и быть постоянно трезвым.
- 2) В течение первых пяти месяцев моей службы из содержания моего должно удерживаться по два рубля в месяц всего десять руб. (10 р.). Деньги эти должны храниться во все время моей службы в должности надирателя в виде залога.
- 3) Должность свою я добровольно могу оставить, прослужив не менее одного года и предупредив об этом Начальника тюрьмы не позже как за две недели; ранее же года оставить эту службу могу я _____ только по болезни, засвидетельствованной местными тюремными врачами, по призыву на действительную службу, или иным причинам, которые будут признаны самими начальством уважительными.
- 4) Требовать возврата залоговых денег я _____ при увольнении иметь право только тогда, когда оставлю службу на основании предыдущего 3-го пункта, в прочих же случаях это будет зависеть от усмотрения начальства.
- 5) За проступки мои по службе, не подлежащие преследованию в общем судебном уголовном порядке, я могу быть подвергнут по усмотрению начальства тюрьмы его властью: замечанию, выговору и аресту до 7 дней.
- 6) Разным образом по его же начальства усмотрению я могу быть подвергнут штрафу в разряде от одного до пяти руб., которые и должны быть удержаны из первой выдачи мне жалованья или быть уволен вовсе от службы без расчета за текущий месяц и даже с удержанием моего залога.
- 7) Обязательство это я обязуюсь соблюдать свято и ненарушаемо.

Подлинное подписанное мною, имеет храниться в делах конторы Кілецкой тюрьмы, а мне на руки должна быть выдана копия, удостоверенная Начальником тюрьмы.

Залоговые руб. копировать.

Il. 1. Zobowiązanie podpisane przez strażników przy obejmowaniu posady; obok przekład na język polski, tłumaczenie autora; źródło: APK, KKGW, sygn. 13, k. 6

ZOBOWIĄZANIE

190..... roku [data] dnia, ja niżej podpisany [imię i nazwisko] wstąpiłem na służbę w kieleckim więzieniu jako młodszy strażnik na następujących warunkach:

1) W czasie nadzoru aresztantów ja [imię i nazwisko] powinienem być zawsze do dyspozycji naczelnika więzienia i wypełniać wszystkie jego postanowienia w zgodzie z zasadami więziennymi. Powinienem swoje obowiązki nieść rzetelnie i uczciwie, a także być ciągle trzeźwym.

2) W przeciągu pierwszych pięciu miesięcy mojej służby z pensji powinno potrącać się po 2 ruble na miesiąc, razem 10 rubli. Te pieniądze powinny być przechowywane przez całą moją służbę w więziennym depozycie.

3) Swoje stanowisko mogę dobrowolnie opuścić po przepracowaniu nie mniej niż jednego roku i uprzedzić o tym naczelnika więzienia nie później, jak dwa tygodnie przedtem; wcześniej niż po przepracowaniu jednego roku mogę opuścić służbę ja [imię i nazwisko] tylko w wypadku choroby, zaświadczonej przez więziennego lekarza, po wezwaniu do zasadniczej służby wojskowej lub z powodu innych przyczyn, które zostaną uznane przez naczelne władze więzienne za uzasadnione.

4) Żądać zwrotu depozytowych pieniędzy przy zwolnieniu ze służby ja [imię i nazwisko] mam prawo tylko wtedy, gdy odejście odbędzie się na zasadach przedstawionych w punkcie 3; w innych wypadkach zwrot pieniędzy będzie uzależniony od decyzji naczelnych władz więziennych.

5) Za moje wykroczenia w czasie służby nie będę ścigany w powszechnym sądowo-kryminalnym postępowaniu, ale mogę być pociągnięty do odpowiedzialności karnej przez naczelne władze więzienne. Wśród możliwych kar są w tym wypadku: nagana, napomnienie i areszt do 7 dni.

6) Tak samo, wedle uznania naczelnika więzienia, mogę być zobowiązany do zapłaty grzywny od 1 do 5 rubli, która powinna być uiszczona z najbliższej wypłaty. Mogę być także zupełnie zwolniony ze służby bez wypłacania pieniędzy za bieżący miesiąc; ponadto zostaną zatrzymane moje pieniądze w depozycie.

7) Powyższe oświadczenie jestem zobowiązany przestrzegać i nie naruszać żadnych zasad w nim zawartych.

Oryginał dokumentu, przeze mnie podpisany, ma być przechowywany w aktach kancelarii kieleckiego więzienia, a mnie na ręce powinna być wydana kopia dokumentu, podpisana przez naczelnika więzienia.

Strażnicy

Największą grupę wśród pracowników więzienia tworzyli strażnicy. Ich głównym zadaniem było pilnowanie porządku na terenie zakładu karnego i wokół niego. Strażnicy więzienni rekrutowali się głównie spośród osób, które ukończyły służbę wojskową, a pochodziły najczęściej z podkieleckich wsi. Na oddziale kobiecym dodatkowo można było zatrudnić strażniczkę, co zostało ustawowo wprowadzone przez Główny Zarząd Więzienny w 1884 r. Przy przyjęciu na służbę strażniczą kandydaci do pracy musieli podpisać specjalne zobowiązanie (zob. fot. 1). Takie zobowiązania na pewno były wymagane w kieleckim więzieniu w latach 1891–1914 i dotyczyły osób, które obejmowały posadę młodszego strażnika²⁹.

Strażnicy pracowali na dwie zmiany: dzienna od szóstej rano do szóstej wieczorem i nocna od szóstej wieczorem do szóstej rano. W 1879 r. w kieleckim zakładzie karnym spełniali oni następujące czynności: jeden starszy strażnik dozorował prawidłowe wykonywanie obowiązków pozostałych strażników, czterech strażników pracowało na oddziałach więziennych, jeden przy głównym wejściu, jeden sprawujący dyżur na kuchni, jeden w fabryce (przędzalni wełny), jeden dyżurujący wewnątrz podwórza więziennego, do którego obowiązków należało też dozorowanie warsztatów pracy w więzieniu i małoletnich aresztantów, jeden do dozoru przy praniu bielizny i dwóch do odprowadzania aresztantów³⁰. W 1909 r. strażnicy sprawowali swą służbę w każdej części więzienia, tj. na oddziale męskim (podzielonym dodatkowo na cztery pododdziały), na oddziale żeńskim (była tam zatrudniona jedna strażniczka, a w przededniu wybuchu I wojny światowej dwie), w lazarecie, w kuchni, w fabryce, w pralni, w warsztatach pracy i w kancelarii. Ponadto w ciągu dnia pilnowali aresztantów, którzy zajmowali się pracą w ogrodach więziennych lub odbywali spacer, odpowiadali też za rewizje w celach. Dodatkowo na terenie więzienia znajdowały się cztery wieże strażnicze: przy głównym wejściu, na podwórzu oddziału żeńskiego i dwie na podwórzu oddziału męskiego, gdzie także rozmieszczeni byli strażnicy³¹.

Wśród strażników zdarzały się czasem osoby ze skłonnością do pijaństwa. Tak było np. w marcu 1864 r., kiedy na dwunastu strażników dwóch było przedstawianych jako nałogowi pijacy, a dwóch innych jako mających skłonność do pijaństwa. Prawdopodobnie więzienna administracja postanowiła zwalczyć ten problem, bo w lipcu 1864 r. już tylko jeden strażnik figurował w spisie pracowników jako nałogowy alkoholik³².

Aby usprawnić nadzór nad więźniami, z czasem zatrudniono więcej strażników. Chodziło tu głównie o młodszych strażników (III klasy). Na podstawie danych z tabeli 2 widać, że od 1850 r. do połowy lat 80. XIX w. liczebność dozorców była w miarę stała i niewiele się zmieniała. Pod koniec lat 80. znacznie wzrosła, utrzymując się następnie przez dłuższy okres na stałym poziomie około 30 strażników. Tuż przed wybuchem I wojny ich liczba powiększyła się, by po ewakuacji więzienia do Warszawy bardzo mocno spaść.

W więzieniu kieleckim starano się od początku dostosować liczbę strażników do stanu liczebnego aresztantów, tak aby ich służba była bardziej efektywna. Dążono do tego, aby jeden strażnik przypadał na kilkunastu więźniów, co w praktyce było bardzo trudne do zrealizowania, gdyż liczba osadzonych było w pewnych okresach bardzo dużo. Jedynie tuż przed wybuchem I wojny światowej liczebność dozorców znacznie wzrosła, co mogło zwiększyć skuteczność nadzoru nad aresztantami. Czasem strażnicy

29 APK, KKGW, sygn. 13, k. 6; Z. Guldón, A. Massalski, *Historia Kielc...*, s. 231; „Gazeta Kielecka” 1884, nr 48.

30 APK, RGK, sygn. 10320, k. 4, 21.

31 APK, RGK, sygn. 10811, Dyżury strażników w kieleckim więzieniu w 1909 roku.

32 APK, ANPK, sygn. 11, k. 475, 476, 495, 496.

byli obciążeni bardzo dużą ilością obowiązków, co powodowało zamieszanie wewnątrz placówki i mogło dać więźniom sposobność do ucieczek, do których dochodziło dosyć często w kieleckiej placówce³³.

Tabela 2: Liczebność strażników w kieleckim więzieniu w latach 1850-1915

Data	Strażnicy I klasy (starsi)	Strażnicy II klasy	Strażnicy III klasy (młodszy)	Razem
1 lipca 1850	1	2	5	8
26 sierpnia 1855	1	2	9	12
1 stycznia 1859	1	2	9	12
1 marca 1864	1	2	9	12
1 lipca 1864	1	2	9	12
30 lipca 1868	1	2	9	12
20 czerwca 1879	1	2	9	12
1 stycznia 1885	1	2	12	15
16 lipca 1889	2	-	26	28
1 stycznia 1894	2	-	28	30
1 stycznia 1895	2	-	26	28
1 stycznia 1898	2	-	26	28
1 stycznia 1900	2	-	27	29
1 stycznia 1901	2	-	27	29
1 stycznia 1902	2	-	27	29
1 stycznia 1903	2	-	29	31
1 sierpnia 1914	2	-	37 + 2 strażniczki	41
13 maja 1915	2	-	12	14

Źródło: APK, ANPK, sygn. 11, k. 475, 476, 495, 496; APK, RGK, sygn. 10164, Imienny spis strażników kieleckiego więzienia na dzień 30 lipca 1868 roku; sygn. 10320, k. 4, 21; sygn. 10419, k. 9-12, 17, 18, 23, 24, 29, 30, 35, 36, 45, 46, 51, 52, 57, 58, 68, 69, 76, 77, 83, 84; sygn. 10512, k. 13, 23, 36, 48, 58, 70, 78, 90, 113-119, 127-133, 142-148, 173-179, 186-190, 198-202, 216-222, 229-235; sygn. 10519, k. 9; sygn. 10613, k. 6-11, 21-26, 31-36, 41-46, 55-60, 65-70, 74-79, 86-91, 99-104, 109-114, 120-125, 129-134; sygn. 10664, k. 7-14, 19-28, 33-41, 46-55, 60-69, 72-81, 86-95, 99-107, 112-121, 126-135, 140-149, 154-163; sygn. 10717, k. 1-19, 29-49, 63-81, 95-114, 128-146, 160-178, 192-210, 224-242, 257-275, 288-306, 320-338, 352-370; sygn. 10730, k. 1-10, 18-27, 35-44, 64-73, 81-89, 100-109, 117-126, 134-143, 151-160, 167-176, 184-193, 201-210; sygn. 10760, k. 1-19, 33-51, 65-83, 97-115, 131-149, 164-180, 195-211, 225-243, 257-275, 288-307, 321-339, 353-371; sygn. 10793, k. 1-15, 28-46, 68-82, 98-112,

33 Jako przykład można podać ucieczkę, do której doszło w czerwcu 1908 r., kiedy aresztanci wykonywali prace murarskie w prawym skrzydle budynku więziennego. Trzeba było wywieźć nagromadzony gruz i w związku z tym sprowadzono najemnego furmana. On przyjechawszy, zostawił wóz i poszedł pomagać usuwać resztki gruzu z okna. Strażnik odbywający wówczas służbę przy pracujących więźniach został zagadany. Umożliwiło to umieszczenie w wozie jednego z więźniów kryminalnych, na którym ciążył wysoki wyrok. Kiedy furman wrócił do wozu i uzupełnił ładunek, więzień leżał już w nim przysypany gruzem. Furman bez problemu wyjechał za bramę i skierował się w dół ulicą Zamkową, a następnie na ulicę Planty. Kiedy opróżniał tam zawartość wozu, oprócz gruzu wypadł także więzień, który na nic nie czekając uciekł w swoją stronę; *Kieleccy bohaterowie...*, s. 155, 156.

128–142, 155–170, 183–195, 210–222, 237–240, 264–276, 295–307, 323–335; sygn. 10874, Raport o zarobkach pracowników kieleckiego więzienia na dzień 13 maja 1915 r.; sygn. 10884, Spis pracowników kieleckiego więzienia na 1914 r. (sierpień – grudzień); APK, RGR, sygn. 10738, Lista nadzoru więzienia kieleckiego na dzień 1 lipca 1850 r.; sygn. 10739, k. 9.

Pomocnicy naczelników i pisarze

Pod koniec XIX w. stwierdzono, że naczelnicy więzień mają bardzo dużo obowiązków i chciano je nieco zawęzić, aby wykonywali je należycie. Wobec tego w 1887 r. ustanowiono funkcję pomocników przy zakładach karnych. Mieli oni odciążać naczelników, a także zastępować ich w wypadku nieobecności. W kieleckiej placówce także została ustanowiona posada pomocnika.

Pierwszym pomocnikiem był dymisjonowany major Konstantyn Chlebowski, będący w służbie państwowej od 22 listopada 1857 r. W Kielcach pracował od 8 lipca 1887 do września 1888 r.³⁴

22 września 1888 r. posadę pomocnika przejął dymisjonowany kapitan Kornel Połnomocnyj. Na służbie państwowej znajdował się od 7 września 1864 r. W 1891 r. nadal sprawował powyższe obowiązki, a w następnym roku został przeniesiony na takie samo stanowisko do zakładu karnego na Świętym Krzyżu³⁵.

W 1892 r. nowym pomocnikiem został Piotr Maltc. Na państwowej służbie pozostawał od 19 grudnia 1860 r., a od 1 marca 1887 r. do 1892 r. pracował jako pomocnik w więzieniu na Świętym Krzyżu. Z kieleckiego zakładu odszedł w lutym 1901 r. Po nim przez krótki czas (luty – kwiecień 1901 r.) pomocnikiem naczelnika był Walenty Zawarczyński³⁶.

Od 1 maja 1901 r. na pomocnik przyjęto Wacława Daleckiego. Zdał egzamin po czteroletniej nauce w gimnazjum. Od 5 grudnia 1895 r. znajdował się na służbie państwowej, w Królestwie Polskim od 1 lipca 1896 r., pełnił m.in. stanowisko sekretarza gubernialnego. W Kielcach przebywał do maja 1904 r., a następnie od 15 maja przeszedł do więzienia na Świętym Krzyżu. W 1909 r. nadal piastował tam obowiązki pomocnika³⁷.

Po Daleckim funkcję pomocnika w więzieniu kieleckim objął Jakub Czechowicz. W sierpniu 1907 r. został przeniesiony na taką samą posadę przy zakładzie karnym w Chęcinach³⁸. Zastąpił go Nestor Minkacz (1 września 1907 – kwiecień 1911)³⁹.

Od 1 maja 1911 r. nowym pomocnikiem został Aleksander Torba. Ukończył gimnazjum w Bielsku. Na państwowym etacie był od 15 sierpnia 1893 r., w Królestwie Polskim od 3 sierpnia 1897 r. W kieleckim zakładzie karnym pracował do czerwca 1913 r.⁴⁰

1 lipca 1913 r. pomocnikiem mianowano Wasyla Tomkiewicza. Ukończył miejską szkołę dwuklasową we Włodzimierzu Wołyńskim. Na państwowej służbie w Królestwie Polskim znajdował się od 10 sierpnia 1904 r., w Kielcach pracował do końca 1913

34 *Pamiętnika...* 1888, s. 49, 50.

35 Tamże 1889, s. 53; 1891, s. 59; 1892, s. 86, 87.

36 APK, RGR, sygn. 10664, k. 7, 8, 19, 20, 33, 34, 46, 47, 60, 61, 72, 73, 86, 87, 99, 100, 112, 113, 126, 127, 140, 141, 154, 155; sygn. 10717, k. 1–3, 29–31, 63–65, 95–97, 128–130, 160–162, 192–194, 224–226, 257–259, 288–290, 320–322, 352–354; sygn. 10730, k. 1, 2, 18, 19, 35, 36, 64, 65, 81, 82, 100, 101, 117, 118, 134, 135, 151, 152, 167, 168, 184, 185, 201, 202; *Pamiętnika...* 1888, s. 50; 1889, s. 54; 1891, s. 67; 1892, s. 78, 79; 1894, s. 62, 63; 1896, s. 73.

37 Tamże 1902, s. 71, 72; 1903, s. 114–117; 1904, s. 192, 195; 1906, s. 170–173; 1907, s. 172–175; 1908, s. 174–179; 1909, s. 176–181.

38 „Echa Kieleckie” 1907, nr 56.

39 Zob. przypis 48.

40 *Pamiętnika...* 1906, s. 166–169; 1907, s. 168–171; 1911, s. 140, 141; 1912, s. 128, 129.

r.⁴¹. Po Tomkiewiczzu, od początku 1914 r. stanowisko przejął Andrzej Sadowski. Piastował je także po ewakuacji Rosjan z Kielc, do maja 1915 r.⁴².

Pod koniec 1909 r. w kieleckim więzieniu utworzono funkcję drugiego pomocnika naczelnika. Od 1 grudnia 1909 r. został nim Michał Łotocki. Ukończył dwuklasową szkołę wiejską. Na państwowej służbie w Królestwie Polskim był od 1 września 1908 r. Do lipca 1912 r. pracował w Kielcach, a następnie od 1 września tego samego roku w zakładzie karnym w Chęcinach jako pomocnik (do końca 1913 r.). Od początku 1914 do maja 1915 r. znowu był drugim pomocnikiem w kieleckim więzieniu⁴³.

Od 1 sierpnia 1912 r. stanowisko drugiego pomocnika przejął Miron Chmara. Ukończył szkołę podstawową. Na państwowej służbie w Królestwie Polskim znajdował się od 1 kwietnia 1905 r. Do września 1913 r. sprawował obowiązki przy kieleckim więzieniu⁴⁴.

16 września 1913 r. zatrudniono Wsiewołoda Chomika. Zdał egzamin w randze klasowej. Od 9 września 1910 r. znajdował się na państwowej służbie w Królestwie Polskim. W kieleckim więzieniu pracował do końca 1913 r. Po ewakuacji Rosjan z Kielc do Warszawy w maju 1915 r. znalazł się w administracji kieleckiego więzienia jako trzeci pomocnik⁴⁵.

Podobnie jak w przypadku naczelników, ich pomocnicy swą służbę także sprawowali niezbyt długo, dosyć często dochodziło do zmian. Wprowadzenie funkcji drugiego pomocnika musiało być związane z kolejnym rozszerzeniem obowiązków naczelników, z którymi nie potrafili sobie radzić także ich zastępcy.

Tabela 3: Pomocnicy naczelników w kieleckim więzieniu w latach 1887-1915

Imię i nazwisko	Okres sprawowania urzędu	Wyznanie religijne
Konstantyn Chlebowski	8 lipca 1887 – wrzesień 1888	b.d.
Kornel Połnomocnyj	22 września 1888 – 1891	b.d.
Piotr Małtc	1892 – luty 1901	b.d.
Walenty Zawarczyński	luty 1901 – kwiecień 1901	b.d.
Wiaczesław Dalecki	1 maja 1901 – maj 1904	prawosławne
Jakub Czechowicz	maj 1904 – 1 sierpnia 1907	b.d.
Nestor Minkacz	1 września 1907 – kwiecień 1911	prawosławne
Aleksander Torba	1 maja 1911 – czerwiec 1913	prawosławne
Wasyl Tomkiewicz	1 lipca 1913 – koniec 1913	prawosławne
Andrzej Sadowski	początek 1914 – maj 1915	b.d.
II pomocnicy		
Michał Łotocki	1 grudnia 1909 – lipiec 1912	prawosławne
Miron Chmara	1 sierpnia 1912 – wrzesień 1913	prawosławne
Wsiewołod Chomik	16 września 1913 – koniec 1913	prawosławne
Michał Łotocki	początek 1914 – maj 1915	prawosławne

Źródło: zob. przypisy od 34 do 45.

41 Tamże 1913, s. 132, 133.

42 APK, RGK, sygn. 10884, Spis pracowników...

43 Tamże; *Pamiętna*... 1911, s. 140, 141; 1913, s. 132, 133.

44 *Pamiętna*... 1912, s. 128, 129.

45 APK, RGK, sygn. 10874, Raport o zarobkach pracowników kieleckiego więzienia na dzień 13 maja 1915 r.; *Pamiętna*... 1913, s. 132, 133.

Przy więzieniach Królestwa Polskiego zatrudniani byli też tzw. pisarze. Na podstawie źródeł archiwalnych można przypuszczać, że do ich zadań należało sporządzanie różnych dokumentów, które potem podpisywali nadzorcy (naczelnicy). Jest też pewne, że w czasie nieobecności nadzorców pisarze zastępowali ich czasem w obowiązkach. Tak było też w kieleckim więzieniu, do momentu wprowadzenia stanowiska pomocnika naczelnika. Liczba pisarzy w kieleckiej placówce była niewielka, a szczegółowe dane ukazuje tabela 4.

Pierwszą osobą, o której wiadomo, że wykonywała obowiązki pisarza w kieleckim więzieniu był Wincenty Seredyński – od 8 marca 1853 r. Swą funkcję sprawował do lutego 1855 r.⁴⁶

Od 1 marca 1855 r. nowym pisarzem został Mikołaj Paszyc, dotychczas wykonujący te same obowiązki w więzieniu w Chęcinach. Urodził się on 17 grudnia 1826 r. Na posadę w kieleckim zakładzie karnym został nominowany 25 lutego 1855 r. i kilka dni później ją objął, pracował ponad trzydzieści lat, do listopada 1887 r.⁴⁷

12 listopada 1887 r. zastąpił go Adolf Miłkowski. Na państwowej służbie pozostawał od 29 czerwca 1866 r. Według danych źródłowych stanowisko w kieleckim więzieniu zwolnił w 1892 r.⁴⁸

W 1894 r. pisarzem był już Nestor Minkacz. Ukończył seminarium nauczycielskie w Jędrzejowie. Na służbie państwowej w Królestwie Polskim znajdował się od 1 sierpnia 1878 r. W Kielcach przebywał do marca 1902 r., 1 kwietnia 1902 r. objął posadę pomocnika naczelnika w więzieniu w Chęcinach. Od 1 września 1907 przeszedł do więzienia kieleckiego, gdzie pracował do maja 1911 r.⁴⁹

Kolejny na tym stanowisku był Władysław Komorowski. W 2 klasie opuścił kieleckie gimnazjum. Na oosadzie pisarza pracował od 1 kwietnia 1902 do października 1907 r.⁵⁰

16 października 1907 r. nowym pisarzem mianowano Iwana Boczmanowa. Zdał egzamin w randze klasowej. Od 1 kwietnia 1905 r. znajdował się na państwowej służbie w Królestwie Polskim. Obowiązki pisarza sprawował do czerwca 1910 r.⁵¹

1 lipca tego roku pracę rozpoczął Andrzej Porwa. Zdał egzamin w randze klasowej. Na służbie państwowej w Królestwie Polskim pozostawał od 1 kwietnia 1905 r. Wcześniej był sekretarzem w Rządzie Gubernialnym Kieleckim. Na posadzie pisarza był do marca 1913 r.⁵²

Od 1 kwietnia 1913 r. obowiązki przejął Paweł Gajko. Ukończył progimnazjum w Pińczowie. Na państwowej służbie w Królestwie Polskim znajdował się od 14 stycznia 1910 r. W kieleckim więzieniu był do sierpnia 1914 r.⁵³

Po pierwszej ewakuacji Rosjan z Kielc i po ich powrocie posada pisarza wakowała. Objął ją wówczas Michał Trius. Zajmował ją także w maju 1915 r., po kolejnej ewakuacji.⁵⁴

46 APK, ANPK, sygn. 10, k. 153.

47 Tamże, sygn. 11, k. 475, 476; APK, RGR, sygn. 10738, Lista..., k. 9; *Pamiętnika...* 1877, s. 35; 1884, s. 20; 1885, s. 28; 1886, s. 16.

48 Tamże 1888, s. 49, 50; 1889, s. 53; 1891, s. 59; 1892, s. 78, 79.

49 Tamże 1894, s. 62, 63; 1896, s. 73; 1902, s. 71, 72; 1903, s. 116–119; 1904, s. 194–197; 1906, s. 168–171; 1907, s. 170, 171; 1908, s. 172, 173; 1909, s. 174, 175.

50 Tamże 1903, s. 114–117; 1904, s. 192–195; 1906, s. 166–169; 1907, s. 168–171.

51 Tamże 1908, s. 172, 173; 1909, s. 174, 175.

52 Tamże 1911, s. 140, 141; 1912, s. 128, 129.

53 Tamże 1913, s. 132, 133.

54 APK, RGK, sygn. 10874, Raport...

Na posadzie pisarza dosyć często dochodziło do zmian, chociaż jeden z nich, Mikołaj Paszyc, pełnił swe obowiązki przez 32 lata. Niektórzy sprawowali podobne funkcje w innych zakładach Królestwa Polskiego. Nestor Minkacz zdołał nawet awansować, został bowiem najpierw pomocnikiem naczelnika zakładu karnego w Chęcinach, a potem objął tę samą funkcję w Kielcach.

Tabela 4: Pisarze w kieleckim więzieniu w latach 1853–1915

Imię i nazwisko	Okres sprawowania urzędu	Wyznanie religijne
Wincenty Seredyński	8 marca 1853 – luty 1855	b.d.
Mikołaj Paszyc	1 marca 1855 – listopad 1887	b.d.
Adolf Miłkowski	12 listopada 1887 – 1892	b.d.
Nestor Minkacz	1894 – marzec 1902	prawosławne
Władysław Komorowski	1 kwietnia 1902 październik 1907	rzymsko-katolickie
Iwan Boczmanow	16 października 1907 – czerwiec 1910	prawosławne
Andrzej Porwa	1 lipca 1910 – marzec 1913	prawosławne
Paweł Gajko	1 kwietnia 1913 – sierpień 1914	prawosławne
Michał Trius	sierpień 1914 – maj 1915	b.d.

Źródło: zob. przypisy od 46 do 54.

Lekarze i felczerzy

Jak to było postanowione w instrukcji więziennej z 1823 r., przy więzieniach musieli być ustanowieni lekarze. Z początku sprawowali oni w zakładach karnych służbę dodatkową, łącząc ją z inną posadą. Później starano się, aby lekarze mieli stałą służbę w więzieniach. W kieleckim więzieniu udało się to pod koniec XIX w. Tabela 5 przedstawia listę lekarzy zatrudnionych w omawianym okresie. Widać z niej wyraźnie, że początkowo panowała duża rotacja na stanowisku lekarza. Sytuacja ustabilizowała się dopiero w latach 60. XIX w.

Pierwszym lekarzem (o którym wiadomo) działającym w więzieniu kieleckim był Jan Domagalski. Urodził się on w Krakowie w 1791 r. W 1813 r. otrzymał na Uniwersytecie Jagiellońskim stopień magistra medycyny i chirurgii. Po ukończeniu studiów pracował w różnych jednostkach wojskowych Królestwa Polskiego. W 1834 r. został mianowany lekarzem więzienia w Kielcach, zajmując jednocześnie, w latach 1836-1839, stanowisko chirurga miasta Kielce. W 1848 r. przeszedł na emeryturę. Od stycznia do października 1849 r. był przejściowo lekarzem ordynującym w szpitalu św. Aleksandra⁵⁵.

Po Domagalskim obowiązki lekarza więziennego objął Julian Kalinka, lekarz w szpitalu św. Aleksandra. Tę funkcję w zakładzie karnym sprawował od 24 maja 1848 do grudnia 1849 r.⁵⁶.

W grudniu 1849 r. zastąpił go Cezary Gralewski. Urodził się w 1820 r. w Żarkach, w powiecie będzińskim. Po ukończeniu nauk na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Jagiellońskiego w 1841 r. złożył egzamin na lekarza w Warszawie i osiadł w Jędrzejowie jako lekarz wolno praktykujący. Następnie przeniósł się do Kielc, gdzie został lekarzem

55 S. Koba, *Z historii lecznictwa kieleckiego XIX wieku*, Kielce 1973, s. 121.

56 APK, RGR, sygn. 10675, Lekarze więzienni.

więziennym. W sierpniu 1849 r. Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych i Duchownych powołała go na lekarza ordynującego w szpitalu św. Aleksandra w Kielcach. Stanowisko objął dopiero 2 listopada 1849 r., przyczyną zwłoki było zapalenie mózgu. Spotykał się wówczas z zarzutami, że zaniedbuje obowiązki w szpitalu. W marcu 1853 r. Gralewski pisał prośby do naczelnika powiatu kieleckiego o uwolnienie go z funkcji lekarza więziennego, co nastąpiło dopiero 1 maja 1856 r. Przyczyną takiego stanu rzeczy była mała popularność tej posady i w związku z tym lekarza Gralewskiego nie miał kto zastąpić. Zmarł on w Krakowie 8 maja 1856 r.⁵⁷

Jeszcze w tym samym miesiącu lekarzem więziennym został Władysław Ciepeliowski, urodzony w 1821 r. Ukończył Gimnazjum Gubernialne w Warszawie w 1839 r., następnie przez rok był w Akademii Wileńskiej. 3 czerwca 1844 r. otrzymał stopień na lekarza klasy pierwszej ze szczególnym wyznaczeniem, na mocy patentu uniwersytetu w Moskwie. Nominowany został w 1844 r. na lekarza miasta Ciechanowa, Kazimierza w 1847 r. i Kozienic w 1850 r. W 1852 r. został przedstawiony przez gubernatora guberni radomskiej do nagrody rządowej za szczególne poświęcenie w czasie epidemii cholery. W 1854 r. złożył rezygnację, ponieważ stan zdrowia nie pozwalał mu wyjeżdżać na zbyt częste czynności sądowo-lekarskie. Poprosił zarazem o udzielenie mu zgody na objęcie posady lekarza w szpitalu św. Aleksandra w Kielcach, jeżeli ta będzie wolna. W 1854 r., wezwany przez naczelnika powiatu kieleckiego, leczył chorych wojskowych w lazarecie Safejskiego Morskiego Pułku. Przez jakiś czas, mniej więcej od 1 maja 1855 r., zastępował lekarza Cezarego Gralewskiego w szpitalu miejskim w Kielcach i w więzieniu, a potem przejął od niego te obowiązki. W nagrodę za gorliwą służbę otrzymał rangę rady honorowego ze starszeństwem. Ciepeliowski został zwolniony ze służby na skutek choroby umysłowej 10 maja 1859 r.⁵⁸

Następnym lekarzem więziennym został Stefan Łuszczkiewicz. Urodził się on w 1830 r., studia medyczne ukończył w 1857 r. na uniwersytecie w Moskwie, po czym osiedlił się w Kielcach. W więzieniu pracował od maja 1859 do czerwca 1860 r. 20 marca 1860 r. Łuszczkiewicz został lekarzem ordynującym w szpitalu św. Aleksandra w Kielcach, gdzie pozostawał do 1882 r. Przez ten okres pełnił także inne funkcje, m.in. wchodził w skład komisji sanitarnej przy magistracie kieleckim. Brał cały czas udział w zwalczaniu chorób zakaźnych i nawoływał do poprawy stanu sanitarnego miasta⁵⁹.

11 lipca 1860 r. posadę lekarza więziennego tymczasowo objął Leon Chodakowski, dotychczas sprawujący taką samą funkcję w zakładzie karnym w Sandomierzu (od 20 września 1845 r.). W Kielcach pozostawał tylko do listopada 1860 r., po czym powrócił do swych obowiązków w Sandomierzu. Lekarzem więziennym w tamtejszej placówce był co najmniej do 1875 r.⁶⁰

13 listopada 1860 r. etat Chodakowskiego przejął Władysław Drzażdżyński, którego nominacja na to stanowisko nastąpiła już 21 września 1860 r. Urodził się on 11 maja 1834 r. W 1864 r. nadal pracował w więzieniu⁶¹.

1 lipca 1879 r. lekarzem więziennym został Feliks Ćwirko-Godecki, który od tego samego dnia wstępował na państwową służbę w Królestwie Polskim. Obowiązki te pełnił prawdopodobnie do początków 1892 r.⁶²

57 Tamże; S. Koba, *Z historii lecznictwa...*, s. 121.

58 APK, ANPK, sygn. 11, k. 42, 43, 49; sygn. 10675, Lekarze więzienni.

59 Tamże; S. Koba, *Z historii lecznictwa...*, s. 122; S. Koba, *Łuszczkiewicz Stefan*, w: *Świętokrzyski...*, s. 299, 300.

60 APK, RGR, sygn. 10675, Lekarze więzienni; *Pamiętna...* 1870, s. 149; 1871, s. 55; 1872, s. 62; 1873, s. 62; 1874, s. 62; 1875, s. 63.

61 APK, ANPK, sygn. 11, k. 475, 476.

62 APK, RGK, sygn. 10419, k. 6–8, 16–18, 22–24, 28–30, 34–36, 44–46, 50–52, 56–58, 67–69, 75–77, 82–84; *Pamiętna...* 1888, s. 49, 50; 1889, s. 53; 1891, s. 59.

Od 25 kwietnia 1892 r. zastąpił go Stefan Dobrzański – pierwszy lekarz ze stałym angażem. Ukończył on uniwersytet w Bernie z nadaniem mu stopnia doktora medycyny, a następnie Wojskowo-Chirurgiczną Akademię w Sankt-Petersburgu, gdzie otrzymał tytuł lekarza. Na służbie państwowej pozostawał od 12 września 1877 r., a w Królestwie Polskim od 25 kwietnia 1892 r. Zanim w maju 1890 r. przybył do Kielc, sprawował obowiązki ordynatora Mikołajewskiego szpitala dla dzieci w Petersburgu. W Kielcach otworzył gabinet lekarski w swoim mieszkaniu przy ulicy Dużej. Leczył tam choroby wewnętrzne oraz choroby dzieci. Lekarzem w kieleckim zakładzie karnym pozostawał od kwietnia 1892 r. do lipca 1912 r., czyli ponad 20 lat. Jeden z więźniów politycznych wspominał, że Dobrzański miał dziwną metodę badania pacjentów – kazał aresztantom pokazywać język na odległość, co nie zawsze dawało prawidłową diagnozę. Zmarł w Kielcach pod koniec stycznia 1915 r.⁶³

1 sierpnia 1912 r. nowym lekarzem został Antoni Konczyński, pozostający na państwowej służbie w Królestwie Polskim od 1 sierpnia 1909 r. Lekarzem w kieleckiej placówce był do momentu jej ewakuacji do Warszawy w maju 1915 r.⁶⁴

Służbę lekarską w kieleckim więzieniu sprawowali głównie Polacy, do tego większość z nich była dobrze wykształcona. W początkowym okresie dochodziło do częstych zmian na stanowisku lekarza, dopiero od 1892 r. zakład miał stały etat.

Tabela 5: Lekarze kieleckiego więzienia w latach 1834–1915

Imię i nazwisko	Okres sprawowania urzędu	Wyznanie religijne
Jan Domagalski	1834-1848	b.d.
Julian Kalinka	24 maja 1848 – grudzień 1849	b.d.
Cezary Gralewski	grudzień 1849 – 1 maja 1856	b.d.
Władysław Ciepielowski	maj 1856 – 10 maja 1859	rzymsko-katolickie
Stefan Łuszczkiewicz	maj 1859 – czerwiec 1860	b.d.
Leon Chodakowski	11 lipca 1860 – listopad 1860	b.d.
Władysław Drzażdżyński	13 listopada 1860 – ?	b.d.
Feliks Ćwirko-Godecki	1 lipca 1879 – początek 1892	b.d.
Stefan Dobrzański	25 kwietnia 1892 – lipiec 1912	rzymsko-katolickie
Antoni Konczyński	1 sierpnia 1912 – maj 1915	rzymsko-katolickie

Źródło: zob. przypisy od 55 do 64

Lekarską służbę pomocniczą pełnili z kolei felczerzy. Ich obowiązki miały mniejszy zakres niż lekarzy, ale to oni zastępowali ich w razie nieobecności. Na podstawie dostępnych źródeł można stwierdzić, że funkcja ta była dosyć stabilna, bo na przestrzeni prawie 70 lat na posadzie felczera były tylko cztery osoby, co wyszczególnione zostało w tab. 6.

63 *Pamiętnika...* 1894, s. 62, 63; 1896, s. 73; 1902, s. 71, 72; 1903, s. 114–117; 1904, s. 192–195; 1906, s. 166–169; 1907, s. 168–171; 1908, s. 172, 173; 1909, s. 174, 175; 1911, s. 140–141; 1912, s. 128, 129; „Gazeta Kielecka” 1890, nr 41, 61; 1915, nr 20; *Kieleccy bohaterowie...*, s. 103, 104.

64 APK, RGK, sygn. 10874, Raport...; *Pamiętnika...* 1913, s. 132, 133.

Pierwszym felczerem kieleckiego więzienia, o którym są informacje, był Jan Czechowski. 20 grudnia 1846 r. nastąpiła jego nominacja, a pracę rozpoczął 13 stycznia 1847 r. Urodził się 27 grudnia 1825 r., zmarł 2 maja 1871 roku⁶⁵.

Dnia 22 maja 1871 r. na mocy rozporządzenia gubernatora kieleckiego felczerem został mianowany Samuel Binensztok. Był on wychowankiem szkoły felczerskiej. Nie wiadomo, jak długo piastował powyższe stanowisko. Pewnym jest, że w 1877 r. nadal pracował przy zakładzie karnym w Kielcach⁶⁶.

28 lutego 1883 r. posadę felczera przy kieleckim więzieniu objął Kazimierz Ufniarski. Edukację początkową otrzymał w domu. Na służbie państwowej pozostawał od 19 marca 1855 r., a w Królestwie Polskim od 15 lipca 1872 r. Obowiązki felczera wypełniał do października 1902 r.⁶⁷

Od 1 listopada 1902 r. etat felczera przejął jego syn Marcelli. Ukończył państwową szkołę dla felczarów w Warszawie. Na służbę państwową w Królestwie Polskim wstąpił 1 listopada 1902 r., w więzieniu pracował do sierpnia 1914 r.⁶⁸

Po ewakuacji więzienia w sierpniu 1914 r. posada felczera została prawdopodobnie zlikwidowana, gdyż nie pojawia się ona w dokumentach.

Tabela 6: Felczery kieleckiego więzienia w latach 1847–1914

Imię i nazwisko	Okres sprawowania urzędu	Wyznanie religijne
Jan Czechowski	13 stycznia 1847 – 2 maja 1871	b.d.
Samuel Binensztok	22 maja 1871 – ?	b.d.
Kazimierz Ufniarski	28 lutego 1883 – październik 1902	rzymsko-katolickie
Marcelli Ufniarski	1 listopada 1902 – sierpień 1914	rzymsko-katolickie

Źródło: zob. przypisy od 65 do 68

Kapelani

W czasach Królestwa Polskiego podejmowano działania, aby osadzonym w więzieniach zapewnić posługę religijną. Starano się o ustanowienie stałych więziennych kapelanów, którzy przez cały czas przebywaliby na terenie zakładów karnych. W praktyce kielecki kapelan więzienny dochodził z pobliskiego kościoła parafialnego. W tutejszej placówce co najmniej pięciu księży sprawowało obowiązki kapelana, co zostało stwierdzone na podstawie kilku dostępnych źródeł z lat 1850–1914. Ilustrują to dane zawarte w tabeli 7.

Pierwszym kapelanem kieleckiego więzienia, o którym są informacje, był ks. Józef Ćwikliński. Na dzień 1 lipca 1850 r. na pewno sprawował on te obowiązki. Urodził się 11 lutego 1817 r. w Kossowie, w cyrkule wadowickim. Pochodził z rodziny mieszczańskiej. Nauki początkowe pobierał w domu. Od 1829 r. uczęszczał do Szkoły Wojewódzkiej w Kielcach, później do kieleckiego gimnazjum, gdzie w 1835 r. ukończył pięć klas. W 1837 r. wstąpił do Seminarium Duchownego w Kielcach, a 25 lipca 1840 r. otrzymał święcenia kapłańskie. Początkowo był na wikariacie przy kieleckiej kolegiacie. W

65 APK, ANPK, sygn. 11, k. 475, 476; APK, RGR, sygn. 10738, Lista...; sygn. 10739, k. 9; „Gazeta Kielecka” 1871, nr 35.

66 *Pamiętnik*... 1877, s. 35; „Gazeta Kielecka” 1871, nr 46.

67 *Pamiętnik*... 1884, s. 20; 1885, s. 28; 1886, s. 16; 1888, s. 49, 50; 1889, s. 53; 1891, s. 59; 1892, s. 78, 79; 1894, s. 62, 63; 1896, s. 73; 1902, s. 71, 72; 1903, s. 114–117.

68 APK, RGR, sygn. 10884, Spis pracowników...; *Pamiętnik*... 1904, s. 192–195; 1906, s. 166–169; 1907, s. 168–171; 1908, s. 172, 173; 1909, s. 174, 175; 1911, s. 140, 141; 1912, s. 128, 129; 1913, s. 132, 133.

1858 r. mianowano go kanonikiem honorowym kolegiaty kieleckiej, a w 1874 r. otrzymał tytuł honorowego prałata. Potem sprawował obowiązki proboszcza parafii Chęciny. Zmarł w 1894 r.⁶⁹.

W sierpniu 1854 r. kapelanem został ks. Leopold Dobrzański. Urodził się 24 października 1831 r. we wsi Budziszowice k. Pińczowa w rodzinie ziemiańskiej. W latach 1841–1844 kształcił się w Pińczowie, następnie do 1847 r. w Radomiu, gdzie ukończył gimnazjum filologiczne. Potem przez rok przebywał u rodziców, przygotowując się do stanu duchownego. W październiku 1849 r. wstąpił do Seminarium Duchownego w Kielcach, które ukończył w 1853 r. Już jako alumn pracował w konsystorzu kieleckim jako kancelista, od 1853 r. jako protokolant, a od 28 października 1854 r., po otrzymaniu święceń kapłańskich, jako sekretarz kieleckiego konsystorza generalnego. W sierpniu 1854 r. powierzono mu posadę kapelana więzienia kryminalnego i szpitala powiatowego w Kielcach. W 1855 r. został ponadto wikariuszem kieleckiej kolegiaty, gdzie sprawował obowiązki urzędnika stanu cywilnego, a w następnym roku podkustoszem kolegiaty i rządcą kościoła pw. św. Wojciecha w Kielcach. Wszystkie te funkcje zwolnił 16 lipca 1857 r., po czym przeniósł się z Kielc do Więclawic, gdzie przez 14 lat był proboszczem tamtejszej parafii. Od 15 lipca 1871 r. piastował podobne stanowisko w Wawrzeńczykach. 5 grudnia 1872 r. objął probostwo i dekanat w Będzinie. W 1876 r. został powołany na kieleckiego kaznodzieję, pozostając nadal w Będzinie. Nieco wcześniej otrzymał godność prałata. Po długiej chorobie zmarł 4 września 1903 r. w Będzinie, w wieku 72 lat, po blisko 50 latach kapłaństwa⁷⁰.

Od 1 października 1862 r. nowym kapelanem był ks. Adam Englisz. Urodził się on 16 października 1838 r. w rodzinie szlacheckiej. Po ukończeniu szkół elementarnych poszedł do Gimnazjum Gubernialnego w Radomiu, które ukończył w 1855 r. Wstąpił wówczas do kieleckiego seminarium, a dwa lata później przeniósł się do Akademii Duchownej w Warszawie, którą ukończył ze stopniem kandydata św. teologii w 1861 r. 20 października 1861 r. odebrał święcenia kapłańskie. Był profesorem Seminarium Duchownego w Kielcach a od 1862 r. kapelanem w tutejszym więzieniu. Około 1871 r. wyjechał z diecezji, opuszczając piastowane stanowiska. Na początku XX w. pracował w Warszawie jako nauczyciel religii. Tam też zmarł 26 listopada 1907 r.⁷¹.

We wrześniu 1872 r. kapelanem więzienną objął ks. Paweł Oraczewski. Urodził się on 25 stycznia 1838 r. we wsi Morawica, w powiecie kieleckim. Pochodził z rodziny szlacheckiej. Nauki początkowe i średnie pobierał prywatnie. Studia odbył w Krakowie i w Paryżu. W latach 1849–1857 zwiedził Anglię, Hiszpanię, Algierię i kraje przedalpejskie. Po powrocie prowadził własne gospodarstwo rolne. Podczas powstania styczniowego za nieudostępnienie swych koni powstańcom był przez jakiś czas więziony. Uwolniono go wskutek wstawiennictwa właścicieli ziemskich z Sędziszowa. Po upadku powstania sprzedał swe dobra ziemskie Boleścice i Pawłowice, a otrzymane pieniądze rozdał ubogim. Od sierpnia 1868 r. przez rok mieszkał razem z rodzicami, a w październiku 1869 r. wstąpił do kieleckiego seminarium. Po trzech latach studiów teologicznych otrzymał święcenia kapłańskie 2 lipca 1872 r., a we wrześniu 1872 r. został przeznaczony do obsługi parafii kieleckiej, w tym do posady więziennego kapelana. Ponadto przez 30 lat spełniał obowiązki prokuratora parafii kieleckiej. W 1906 r. został mianowany kanonikiem kieleckim, a potem katedralnym. Kapelanem więziennym był

69 APK, RGR, sygn. 10738, Lista...; Archiwum Diecezjalne w Kielcach (ADK), Akta księży z XIX w., sygn. XC/20, k. 4, 22, 48, karta ks. Józefa Ćwiklińskiego.

70 APK, RGR, sygn. 10739, k. 9; ADK, Akta księży z XIX w., sygn. XD/7, k. 3, 37, 93, 96, Mowa na pogrzebie ś.p. księdza proboszcza i dziekana będzińskiego, prałata katedry kieleckiej, Leopolda Dobrzańskiego.

71 APK, ANPK, sygn. 11, k. 475, 476; ADK, Akta księży z XIX w., karta ks. Adama Englisza; ADK, Akta konsystorskie status cleri 1847–1929 r., sygn. OP-X/13, k. 188, 189.

co najmniej do 1908 r., gdyż nie ma źródeł mówiących o dalszym sprawowaniu przez niego tej funkcji. Ksiądz Paweł Oraczewski zmarł 10 stycznia 1916 r. w wieku 78 lat⁷².

W 1914 r. na posadzie kapelana był ks. Józef Kaczmarczyk. Nie wiadomo, od kiedy dokładnie pełnił te obowiązki. Urodził się on 18 kwietnia 1887 r. we wsi Wzdół, w powiecie kieleckim. Pochodził z rodziny mieszczańskiej. Początkowe nauki pobierał w szkole wiejskiej we Wzdole. Od 1900 r. uczył się w dwuklasowej szkole w Kielcach, a w 1902 r. przeszedł do gimnazjum w Pińczowie. Po ukończeniu czwartej klasy wstąpił do Seminarium Duchownego w Kielcach, które ukończył w 1909 r. 17 października 1909 r. odebrał święcenia kapłańskie. Wkrótce został wikariuszem w jednej z parafii w powiecie stopnickim. Jeszcze tego samego roku został przeniesiony na wikariat w Miechowie. Od 1910 do 1915 r. był wikariuszem katedry kieleckiej. Kapelanem w kieleckim więzieniu pozostawał do momentu jego ewakuacji w maju 1915 r.⁷³.

Fragmentaryczność akt nie pozwala stworzyć dokładnej charakterystyki więziennych kapelanów. Ich liczba w Kielcach prawdopodobnie była większa niż pięciu duchownych przedstawionych wyżej. Wiadomo na pewno, że funkcja kapelana w kieleckim zakładzie karnym nie była stała, księża dochodzili tam w świąteczne dni i odprawiali nabożeństwo oraz przekazywali prawdy wiary.

Tabela 7: Kapelani w kieleckim więzieniu w latach 1850–1915

Imię i nazwisko	Okres sprawowania urzędu
Józef Ćwikliński	?
Leopold Dobrzański	sierpień 1854 – 16 lipca 1857
Adam Englisz	1 października 1862 – 1871
Paweł Oraczewski	wrzesień 1872 – 1908
Józef Kaczmarczyk	1914–1915

Źródło: zob. przypisy od 69 do 73

Nauczyciele

Utworzenie więziennej szkoły⁷⁴ w 1858 r. pociągnęło za sobą konieczność zatrudnienia nauczyciela, który by w niej pracował. Źródła archiwalne dosyć skąpo mówią o osobach piastujących to stanowisko. Tabela 8 przedstawia niepełne dane na temat nauczycieli pracujących przy kieleckiej placówce.

72 APK, RGK, sygn. 10419, k. 6–8, 16–18, 22–24, 28–30, 34–36, 44–46, 50–52, 56–58, 67–69, 75–77, 82–84; sygn. 10512, k. 13–15, 36–38, 58–60, 78–80, 113–115, 127–129, 142–144, 173–175, 186–188, 198–200, 216–218, 229–231; sygn. 10613, k. 6, 7, 21, 22, 31, 32, 41, 42, 55, 56, 65, 66, 74; 75, 86; 87, 99, 100, 109, 110, 120, 121, 129, 130; sygn. 10793, k. 1–3, 28–30, 68–70, 98–100, 128–130, 155–157, 183–185, 210–212, 237–239, 264–266, 295–297, 323–325; ADK, Akta księży z XIX w., sygn. XO/13, k. 1; *Pamiętnika...* 1902, s. 71, 72; „Gazeta Kielecka” 1916, nr 8; „Ziemia Kielecka” 1916, nr 3.

73 APK, RGK, sygn. 10884, Spis pracowników...; ADK, Akta księży z XIX w., sygn. XK/2, k. 1, 2; „Gazeta Kielecka” 1914, nr 79.

74 Nie wiadomo dokładnie, jakich przedmiotów uczono w szkole. Można przyjąć, że były one podobne do tych ustanowionych ukazem carskim z 11 września 1864 r. Wówczas to zorganizowano szkołę elementarną jednoklasową o 4-letnim cyklu nauczania i dwuklasową o cyklu 5-letnim. We wszystkich szkołach elementarnych wprowadzono naukę religii według krótkiego katechizmu właściwego wyznania, modlitw i historii biblijnej, czytania druków i rękopisów w języku ojczystym uczniów, arytmetyki w zakresie czterech działań oraz miar, wag i pieniędzy używanych w cesarstwie i królestwie (szkolna biblioteka więzienna posiadała książki do nauki arytmetyki i gramatyki, różne słowniki, Biblię, a także kilka książek z zakresu literatury). Mogła być też włączona nauka czytania i pisania w języku rosyjskim i polskim. W

Pierwszym nauczycielem został mianowany 1 grudnia 1858 r. Józef Czerwiński (ur. 12 lutego 1821 r.), a 1 stycznia 1859 r. rozpoczął pracę⁷⁵.

Nauczycielem szkoły więziennej był też Józef Markow, który zakończył służbę 13 września 1870 r. Równocześnie był nauczycielem w kieleckiej męskiej szkole podstawowej. We wrześniu 1870 r. Markow został przeniesiony na posadę nauczyciela do szkoły podstawowej we wsi Książ Wielki w powiecie miechowskim⁷⁶.

Nie jest znana data rozpoczęcia pracy przez Henryka Jeziorowskiego. Podobnie jak Markow zatrudniony był równocześnie w kieleckiej męskiej szkole podstawowej. Trwało to do 24 grudnia 1874 r., kiedy został on nauczycielem szkoły podstawowej we wsi Czarnów nieopodal Kielc⁷⁷.

31 grudnia 1874 r.⁷⁸ zastąpił go Henryk Pęczalski, nauczyciel przy kieleckiej męskiej szkole podstawowej. Później – do 14 sierpnia 1880 r. – obowiązki więziennego nauczyciela spełniał Karol Goch, po czym posadę przyjął Józef Adamski⁷⁹.

Dosyć długo nauczycielem był Krystian Amstier. Funkcję tę sprawował co najmniej od 1885 do 1895 r.⁸⁰. Po nim obowiązki objął Aleksander Wizirakin. Na pewno już w 1898 r. był nauczycielem więziennym i pozostał nim do czerwca 1901 r.⁸¹.

Od 13 czerwca 1901 r. powyższą posadę przy kieleckim zakładzie karnym dostał Józef Drobik i utrzymywał ją pewnością do 1908 r.⁸². Z okresu poprzedzającego wybuch I wojny światowej wiadomo niewiele. Jest jedynie informacja, że w 1914 r. nauczycielem był Wasyl Skworuow⁸³.

Jak widać, posada nauczyciela w kieleckim więzieniu nie była stabilna. Nauczyciele nie byli zatrudnieni na stałe w zakładzie karnym, ale dochodzili do niego o wyznaczonych porach, aby poprowadzić zajęcia dla małoletnich aresztantów. Obowiązki w więzieniu dzielili z pracą w szkołach na terenie miasta. Tak było w przypadku co najmniej trzech nauczycieli, ale prawdopodobnie podobna sytuacja była z pozostałymi osobami piastującymi tę posadę.

dwuklasowej szkole elementarnej dodawano tymczasem praktyczne wiadomości o gospodarstwie wiejskim i rachunkowości, a w miastach na temat miejscowych gałęzi przemysłu i rzemiosła. Od roku szkolnego 1872/1873 obowiązkowe stało się uczenie języka rosyjskiego; APK, RGK, sygn. 10272, k. 4-6; sygn. 10312, k. 3-4; sygn. 10833, Spis przedmiotów znajdujących się w kieleckim więzieniu w 1910 roku; R. Kucha, *Oświata elementarna w Królestwie Polskim w latach 1864-1914*, Lublin 1982, s. 109, 111.

75 APK, ANPK, sygn. 11, k. 475, 476.

76 APK, RGK, sygn. 10272, k. 1.

77 APK, RGK, sygn. 10289, k. 1.

78 Tamże, k. 2.

79 APK, RGK, sygn. 10360, k. 3.

80 APK, RGK, sygn. 10419, k. 6-8, 16-18, 22-24, 28-30, 34-36, 44-46, 50-52, 56-58, 67-69, 75-77, 82-84; sygn. 10512, k. 13-15, 36-38, 58-60, 78-80, 113-115, 127-129, 142-144, 173-175, 186-188, 198-200, 216-218, 229-231; sygn. 10613, k. 6, 7, 21, 22, 31, 32, 41, 42, 55, 56, 65, 66, 74, 75, 86, 87, 99, 100, 109, 110, 120, 121, 129, 130.

81 APK, RGK, sygn. 10664, k. 7, 8, 19, 20, 33, 34, 46, 47, 60, 61, 72, 73, 86, 87, 99, 100, 112, 113, 126, 127, 140, 141, 154, 155; sygn. 10717, k. 4, 5, 32, 33, 66, 67, 98, 99, 131, 132, 163, 164, 195, 196, 227, 228, 260, 261, 291, 292, 323, 324, 355, 356; sygn. 10730, k. 2, 3, 19, 20, 36, 37, 65, 66, 82, 83, 101, 102, 118, 119, 135, 136, 152, 153, 168, 169, 185, 186, 202, 203.

82 APK, RGK, sygn. 10730, k. 2, 3, 19, 20, 36, 37, 65, 66, 82, 83, 101, 102, 118, 119, 135, 136, 152, 153, 168, 169, 185, 186, 202, 203; sygn. 10793, k. 2, 3, 29, 34, 69, 70, 99, 100, 129, 130, 156, 157, 184, 185, 211, 212, 238, 239, 265, 266, 296, 297, 324, 325; *Pamiętnika...* 1902, s. 71, 72.

83 APK, RGK, sygn. 10884, Spis pracowników...

Tabela 8: Nauczyciele w kieleckim więzieniu w latach 1858–1914

Imię i nazwisko	Okres sprawowania urzędu
Józef Czerwiński	1 stycznia 1859 – ?
Józef Markow	? – 13 września 1870
Henryk Jeziorowski	? – 24 grudnia 1874
Henryk Pęczalski	31 grudnia 1874 – ?
Karol Goch	? – 14 sierpnia 1880
Józef Adamski	14 sierpnia 1880 – ?
Krystian Amstier	1885 – 1895
Aleksander Wizirakin	? – czerwiec 1901
Józef Drobik	13 czerwca 1901 – ?
Wasył Skworuow	1914

Źródło: zob. przypisy od 75 do 83.

Zarobki, nagrody i odznaczenia

Ważną kwestią było zapewnienie służbie więziennej odpowiednich zarobków za pracę. Ich wysokość do 1859 r. nie jest znana, natomiast po tym roku szczegółowe dane przedstawia tabela 9. Najmniej informacji na temat zarobków odnaleziono w przypadku niższej służby więziennej, a także pracowników niezatrudnionych na stałe w administracji kieleckiego zakładu karnego.

Ze sprawą zarobków jest związana ciekawa sprawa felczera więziennego Jana Czechowskiego. Starał się on w marcu 1856 r. o podwyższenie rocznej płacy z 30 do 75 rubli (dotychczasowa płaca była dramatycznie niska, a nie jest wiadomym, czy felczerzy więzienni posiadali dodatkowe zatrudnienie). Jego podanie poparł więźniowie, twierdząc, że felczer udziela natychmiastowej pomocy, zarówno w dzień, jak i w nocy. Poparcia udzielił też naczelnik powiatu kieleckiego i Rząd Gubernialny Radomski, uważając, że Czechowski powinien zarabiać co najmniej tyle samo, ile zarabiają felczerzy w Radomiu i Chęcinach (60 rubli), a mający mniej osób pod opieką. Jednak Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych i Duchownych odrzuciła podanie, udowadniając felczerowi niewielkie nadużycia finansowe w pełnieniu jego pracy. W lutym 1858 r. Czechowski napisał kolejne pismo o podwyżkę, które poparł od razu naczelnik powiatu kieleckiego, wyjaśniając, że sprawa o nadużycia była jedynym uchybieniem w pracy Czechowskiego. Pod podaniem podpisał się też nadzorca więzienia Antoni Łukasiewicz. 4 stycznia 1859 r. Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych i Duchownych przesała odpowiedź do Rządu Gubernialnego Radomskiego, że wyraża zgodę na podwyższenie pensji dla Czechowskiego do 60 rubli rocznie. Przedstawiona powyżej sprawa może świadczyć o tym, że o podwyżkę zarobków było niezwykle trudno. Mimo niemal wzorowej służby Czechowskiego dopiero po trzech latach wydano postanowienie o podniesieniu jego rocznej pensji. Można jednak sądzić, że wyższa służba więzienna, jak naczelnicy, ich pomocnicy, pisarze czy lekarze, łatwiej mogła otrzymać podwyżkę⁸⁴.

84 APK, RGR, sygn. 10676, Akta Jana Czechowskiego.

Tabela 9: Zarobki (w rublach srebrnych) pracowników kieleckiego więzienia w latach 1859–1915

Pracownik										
Rok	Naczelnik	Pomocnik	Drugi pomocnik	Pisarz	Lekarz	Felczer	Kapelan	Nauczyciel	Starszy strażnik	Inni strażnicy
1859	375	-	-	150	150	30	75	b.d.	90	65-75
1864	450	-	-	150	150	60	75	90	120	75-100
1874	b.d.	-	-	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	90	b.d.	b.d.
1879	b.d.	-	-	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	120	75–100
1885	650	-	-	300	225	150	125	b.d.	250	180–200
1889	800	400	-	300	225	150	125	150	300	180–240
1894	800	400	-	300	225	150	125	150	300	180-240
1895	800	400	-	300	350	200	125	150	300	180–240
1898	800	400	-	300	350	200	125	150	300	180–240
1900	800	400	-	300	350	200	125	150	300	180–240
1901	800	400	-	300	350	200	125	150	300	180–240
1902	800	400	-	300	350	200	125	150	300	180–240
1903	800	400	-	300	350	200	125	150	300	180–240
1904	800	400	-	300	350	200	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
1906	800	400	-	300	350	200	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
1907	800	400	-	300	350	200	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
1908	800	400	-	300	350	200	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
1909	800	400	b.d.	300	350	200	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
1911	800	400	b.d.	300	350	200	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
1912	1200	600	600	300	350	200	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
1913	1200	700	600	300	350	200	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
1914	1200	700	600	300	350	200	125	150	300	240
1915	1200	700	600	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	300	240

Źródło: APK, ANPK, sygn. 11, k. 225, 475, 476; APK, RGK, sygn. 10289, k. 2; sygn. 10320, k. 4, 21; sygn. 10419, k. 5–64; sygn. 10512, k. 7–143; sygn. 10589, k. 1–109; sygn. 10613, k. 5–133; sygn. 10664, k. 3–153; sygn. 10717, k. 1–197; sygn. 10730, k. 1–210; sygn. 10760, k. 1–371; sygn. 10793, k. 1–335; sygn. 10874, Raport o zarobkach pracowników kieleckiego więzienia na dzień 13 maja 1915 roku; sygn. 10884, Spis pracowników...; *Pamiętnika...* 1903, s. 114–117; 1904, s. 192–195; 1906, s. 166–169; 1907, s. 168–171; 1908, s. 172, 173; 1909, s. 174, 175; 1911, s. 140, 141; 1912, s. 128, 129; 1913, s. 132, 133.

Z zarobkami związana jest ponadto sprawa odznaczeń, orderów i medali, które mogli otrzymywać pracownicy więzień. Prawdopodobnie każde odznaczenie wiązało się z uzyskaniem jakiejś nagrody pieniężnej. W kieleckim więzieniu wielu pracowników posiadało różnego rodzaju odznaczenia. W większości pochodziły one z ich poprzedniej służby, np. w wojsku. Zdarzały się jednak przypadki, że otrzymywali je już jako członkowie administracji zakładu karnego. Tabela 10 przedstawia niektórych nagrodzonych pracowników więzienia.

Niższa służba więzienna, czyli strażnicy, nie otrzymywała tak ważnych odznaczeń. Zwykle były to medale za kilkuletnią służbę w więzieniu lub nagrody pieniężne za wzorową pracę.

W 1881 r. sześciu strażników otrzymało dodatkowe wynagrodzenie, prawdopodobnie za długoletnią służbę. Najmniejszą kwotą było 31 rubli i 25 kopiejek. Jeden ze strażników otrzymał 60 rubli, natomiast dwóch po 80 rubli, a dwaj inni po 160 rubli⁸⁵.

W 1888 r. dwaj strażnicy otrzymali stałą podwyżkę rocznych zarobków. Stało się to, ponieważ przepracowali oni w więziennej służbie ponad 10 lat. W czerwcu tego roku jednemu podwyższono pensję ze 180 na 240 rubli, natomiast drugiemu z 200 na 240 rubli⁸⁶.

Strażnicy otrzymywali także, oprócz pieniędzy, odznaczenia. Działo się to po wzorowym przepracowaniu przez nich dłuższego okresu w więzieniu. W lipcu 1892 r. dwóch dozorców dostało srebrne medale z napisem: „Za nieskazitelną służbę w więziennej straży”. W 1896 r. wytypowano czterech strażników do otrzymania powyższej nagrody, a w 1901 r. dwóch⁸⁷.

Wraz z upływem czasu wrastały zarobki więziennej administracji w Kielcach. Najbardziej rosły pensje naczelników i ich pomocników. Najniższe roczne zarobki mieli kapelani i nauczyciele, a więc osoby niezatrudnione na stałe w zakładzie karnym. Wiele pracowników więzienia posiadało ponadto różnego rodzaju medale i odznaczenia. Można powiedzieć, że niektórzy byli nawet ich kolekcjonerami, jak np. naczelnik Paweł Sirotkin czy lekarz Stefan Dobrzański.

Tabela 10: Odznaczenia nadane pracownikom kieleckiego więzienia

Imię i nazwisko, posada	Odznaczenia
Michał Chrostowski nadzorca	- ciemnobrązowy medal na pamiątkę wojny 1853–1856 r. - order św. Stanisława III klasy
Antoni Łukaniewicz nadzorca	- order św. Stanisława III klasy
Baltazar Janicki naczelnik	- brązowy medal na pamiątkę wojny 1877–1878 r.
Konrad Raczek naczelnik	- srebrny medal za obronę Sewastopola - order św. Stanisława III klasy
Mikołaj Grecki naczelnik	- srebrny medal na pamiątkę panowania cara Aleksandra III

85 APK, RGK, sygn. 10536, k. 39.

86 APK, RGK, sygn. 10505, k. 2–4.

87 Tamże, sygn. 10570, k. 3, 4, 62; sygn. 10622, k. 16; sygn. 10744, k. 32, 46.

Michał Gieorgiew naczelnik	- srebrny medal na pamiątkę panowania cara Aleksandra III - order św. Stanisława III klasy
Paweł Sirotkin naczelnik	- order św. Stanisława III klasy - order św. Anny III stopnia - srebrny medal na pamiątkę panowania cara Aleksandra III - ciemnobraźowy medal za pracę podczas pierwszego powszechnego spisu ludności z 1897 r.
Konstantyn Chlebowski pomocnik	- brązowy medal za zwalczenie polskiego powstania 1863–1864 r.
Kornel Połnomocnyj pomocnik	- brązowy medal na pamiątkę wojny 1877–1878 r.
Feliks Ćwirko-Godecki lekarz	- order św. Stanisława III klasy
Stefan Dobrzański lekarz	- order św. Stanisława III klasy - srebrny medal na pamiątkę panowania cara Aleksandra III - order św. Anny III stopnia z mieczami
Antoni Konczyński lekarz	- brązowy medal na pamiątkę trzechsetletniego panowania dynastii Romanowów
Kazimierz Ufniarski felczer	- ciemnobraźowy medal na pamiątkę wojny 1853–1856 r. - brązowy medal za zwalczenie polskiego powstania 1863–1864 r.

Źródło: APK, RGK, sygn. 10869, Raport warszawskiego generał-gubernatora z 20 listopada 1913 r.; *Pamiatnaja...* 1886, s. 16; 1888, s. 49, 50; 1889, s. 53; 1892, s. 78, 79, 86; 1903, s. 114–119; 1904, s. 192–195; 1906, s. 166–169; 1909, s. 174–177; 1913, s. 132, 133; „Gazeta Kielecka” 1882, nr 64.

Zakończenie

Jak zostało już wspomniane, ciężko jest całościowo omówić kwestię pracowników kieleckiego więzienia w latach 1826–1918. Niekompletność akt i trudności z rozczytaniem często niestarannego pisma rosyjskiego nie pozwoliły na dokładne ujęcie tematu. Wymiernym wynikiem pracy badawczej jest na pewno częściowe uporządkowanie pracowników zakładu karnego pod względem chronologicznym. Sporządzone listy osób zajmujących różne stanowiska w więzieniu mogą być wstępem do dalszych badań (istnieje prawdopodobieństwo, że teczki osobowe pracowników mogą znajdować się w archiwach rosyjskich).

Wśród pracowników najważniejszą rolę odgrywali nadzorcy (od 1880 r. nazywani naczelnikami), którzy kierowali zakładem karnym, mając w późniejszym czasie (koniec XIX i początek XX w.) do dyspozycji pomocników. Do momentu wybuchu powstania styczniowego na czele więzienia stali polscy nadzorcy, co po upadku tego zrywu wyzwolenczego zmieniło się na rzecz Rosjan. Od tej pory placówką zarządzali głównie Rosjanie, często mało kompetentni i nieprzejmujący się zbytnio działaniem na rzecz więzienia i aresztantów.

Do momentu ustanowienia stanowiska pomocnika naczelnika to pisarz zajmował się pomocą zarządcy i zastępował go w razie nieobecności. Sporządzał on także więzienną dokumentację. Lekarze i felczerzy byli odpowiedzialni za zdrowie

aresztantów. Kapelani zajmowali się posługą religijną, a nauczyciele – przekazywaniem wiedzy małoletnim aresztantom. Najliczniejszą grupę wśród pracowników stanowili strażnicy, którzy mieli za zadanie pilnować porządku wewnątrz, jak i na zewnątrz zakładu karnego.

Więzienie kieleckie, istniejące od 1826 r., pod rosyjskim zwierzchnictwem znajdowało się do początków I wojny światowej. W czasie pierwszego roku działań wojennych doszło do tymczasowej ewakuacji zakładu karnego, kiedy miasto od 19 sierpnia do 11 września 1914 r. znajdowało się pod panowaniem Austriaków. Przez krótki okres, od końca września do początków listopada 1914 r., zarząd nad więzieniem sprawowały władze polskie. 5 listopada 1914 r. Rosjanie powrócili do placówki, a ostateczna ewakuacja nastąpiła 12 maja 1915 r.⁸⁸. Wówczas więzienie ponownie trafiło w ręce Austriaków, a w listopadzie 1918 r. placówkę przekazano władzom polskim⁸⁹.

Po zakończeniu I wojny światowej zdecydowano się utrzymać zakład karny przy ulicy Zamkowej. Funkcjonował on do momentu wybuchu kolejnej wojny w 1939 r., kiedy więzienie zostało ewakuowane. Obiekt przejęły wówczas oddziały Wehrmachtu i urządzono w nim tymczasowy obóz jeniecki. Po przekazaniu placówki w ręce gestapo (26 października 1939 r.) zmieniono jej nazwę na Niemiecki Zakład Karny. 15 stycznia 1945 r. więzienie w Kielcach zajęli żołnierze Armii Czerwonej, a po zakończeniu działań wojennych przeszło w polskie ręce⁹⁰.

W latach powojennych więzienie kieleckie funkcjonowało w ramach typowego aresztu śledczego. W okresie od października 1980 r. do kwietnia 1981 r. trwały przenosiny zakładu karnego z ulicy Zamkowej do nowego obiektu, zlokalizowanego w dzielnicy Piaski. Budynki powięziennicze przejęło Muzeum Narodowe i Pracownia Konserwacji Zabytków. W 1995 r. urządzono tam Muzeum Pamięci Narodowej, ale po kilku latach funkcjonowania zlikwidowano je. Obecnie w zrewitalizowanych budynkach powięzienniczych mieści się m.in. Ośrodek Myśli Patriotycznej i Obywatelskiej oraz Instytut Designu⁹¹.

88 E. Kosińska, T. Kosiński, *Kielce w pierwszym roku Wielkiej Wojny*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach” 1989, t. 15, s. 231–255.

89 K. Urbański, *Więzienie kieleckie w latach 1918–1939*, „Z Pola Walki” 1981, nr 1, s. 141.

90 M. Michalski, *Historyczny zarys kształtowania się warunków wykonywania kary pozbawienia wolności na obszarze obecnego województwa świętokrzyskiego*, Kielce 2005, s. 143, 144, 149, 152.

91 Ł. Stefański, „Więzienie w Kielcach...”, s. 157.

Łukasz Stefański

Kielce Prison's Personnel in the Years 1826-1918

In 1815 Kielce was part of the Polish Kingdom under the authority of Russia. Since then, the Russian criminal legislation was in force and issues related to the prison system were discussed in various acts and special instructions, which stipulated, inter alia, the type of personnel employed in prisons.

The instruction of 1823 defined the following composition of prison service: supervisor, physician, surgeon (in the instruction of 1859 referred to as field surgeon performing simple operations), guards, chaplain and writer. Prisons were managed by supervisors (after 1880 referred to as heads). Until the outbreak of the January Uprising prisons were managed by many competent supervisors, including a large number of Poles. However, during the repressions after the uprising the tsarist authorities decided to remove Poles from all senior positions and replace them with Russian officials, who often lacked proper qualifications.

In Kielce, until the January Uprising, the prison (established in 1826) was managed by Poles and later mainly by Russians. In 1887, the function of head's assistant was established and in 1909 the position of second assistant. Until then, heads of prison were assisted by prison writers, who assumed their role during the heads' absence in prison and who also dealt with different kinds of documentation. Guards constituted the largest group of prison employees. Their main task included policing inside and outside prison. The number of guards grew steadily and in the early 20th century female guards were introduced in female prison wards.

Sick detainees were taken care of by physicians, who initially acted as additional prison service. However, at the end of the 19th century they became part of permanent prison staff. Medical auxiliary services comprised the so-called feldshers, health care professionals whereas religious services were rendered by chaplains, who on selected days visited a prison from a nearby parish church. In the middle of the 19th century, a position of teacher working in a prison elementary school for minor offenders was established in the Kielce prison. The positions of chaplain and teacher were not permanent and usually were combined with other full-time duties.

Key words: prison, Kielce, Polish history of the 19th century